

16. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. 07.00.01. – К., 1999.

Summary

The changes of the canonical status of the Orthodox Church in Ukraine during 1918–1930 were analyzed. They have been reviewed as the result of the confrontation of the modernizational processes that took place in the social and cultural, the state and the church life. The plot and the sources of the transformation of the autonomous Ukrainian Orthodox Church in the exarchate and the specialty of the change of such status were reconstructed.

Т. Г. Бобко

СИМ'Я ПРАВОСЛАВНОГО СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЯ В 20–30-х рр. XX ст.: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В історіографії суттєвими здобутками відзначаються дослідження соціальної історії 20–30-х рр. XX ст. Поряд з вивченням основних складових соціальної структури 1920-х рр. – феномену селянства, інтелігенції, робітництва [1–6], активізувалися студії з історії суспільного становища духовенства [7–10]. Насичене сучасне релігійне життя каталізувало пошуки правди про долю православного духовенства у період формування тоталітаризму.

У контексті актуальності розробок соціальної історії не менш важливим постає питання соціально-правового становища членів сімей православних священнослужителів. Серед публікацій з церковно-державних відносин, із соціальної історії зазначена проблема не стала предметом спеціального дослідження. Відсутність історіографічних доробок посилює необхідність розгляду становища членів сімей священників в умовах змін соціально-політичної системи та руйнації традиційних духовних цінностей в 20–30-х рр. XX ст.

Висвітлення реалій повсякденності сімей священнослужителів вимагає розкриття таких питань, як працевлаштування, отримання освіти, користування іншими громадянськими правами членами сімей духовних осіб. У межах пропонованої статті спробуємо вирішити поставлені завдання.

Державно-партійна влада, керуючись класовим підходом, ставилася до духовенства як до експлуататорського прошарку населення та вважала його одним з головних ідеологічних суперників у боротьбі за вплив у суспільстві. Зарахування духовних осіб до “соціально-чужого” стану населення зумовило позбавлення духовенства виборчого права. За п. “Г” ст. 4 Конституції УСРР 1919 р. на духовенство всіх віросповідань, як і колишніх поміщиків, жандармів, не поширювалося виборче право [11, с.275–281].

Більшовицька влада, перебуваючи під впливом революційної ейфорії, спочатку не надала політичного права членам сімей свого “класового противника”. У Конституції 1919 р. оговорювалося, що члени родини священнослужителів, якщо вони “матеріально залежать або залежали від них”, теж виборчим правом не користуються [11, с.275–281]. У результаті до кола позбавлених виборчого права осіб потрапили й ті члени родин священників, які не могли отримувати самостійний заробіток через хворобу та інші незалежні від них обставини. У подальшому врахування цього фактора та відносна лібералізація церковно-державних відносин обумовили зміну редакції ст. 4 Конституції. За постановою ВУЦВК і РНК від 10 вересня 1924 р. виборче право не надавалося тільки дружинам священнослужителів [12, с.235–236]. Інші члени сімей священнослужителів юридично могли користуватися виборчим правом.

З часом влада усвідомила необхідність використання будь-яких можливостей для ліквідації впливу служителів церкви на суспільне життя, оскільки антирелігійні кампанії не відзначалися успішністю. Досягнення цієї мети вимагало усунення від виборчого процесу людей, близьких до священнослужителів. Наступна постанова ВУЦВК і РНК від 14 січня 1925 р. знову розширила коло осіб, позбавлених виборчого права. Ним уже не користувалися всі члени родин священнослужителів, які проживали разом з ним [13, с.41].

У Конституції УСРР 1929 р. про позбавлення виборчих прав членів родин священнослужителів нічого не зазначалося [14, с.513–532]. Тобто основний закон країни не позбавляв виборчого права родину духовенства, але фактично на місцях влада продовжувала керуватися постановою ВУЦВК і РНК від 14 січня 1925 р.

У черговій інструкції про вибори до рад і на з'їзди рад УСРР від 13 жовтня 1934 р. коло осіб, позбавлених виборчого права, залишилося незмінним – духовенство та члени їхніх сімей, якщо матеріально залежать від них [15, с.2].

Подібні постійні зміни порядку позбавлення сім'ї виборчого права, нечітке визначення категорії позбавлених осіб призводило до того, що в одних районах члени родин священнослужителів користувалися виборчим правом, в інших – його не мали. Питання надання політичного права на свій розсуд вирішували районні виконавчі комітети. Позбавлення виборчого права ускладнювало життя членів родини священника, створювало додаткові труднощі при влаштуванні на роботу, при одержанні посад та освіти.

Кодекс законів про народну освіту встановив перевагу для дітей робітників і незаможних селян у здобутті освіти. Необхідно зауважити, що навчання у 1920-х рр. було платним. Безкоштовно діставали освіту тільки діти безробітних членів профспілок, шкільних робітників, червоноармійців, міліціонерів, членів КНС, інвалідів війни, робітників і службовців, що одержували на 1925 р. заробітної плати менше як 15 крб. на місяць, а також повні сироти, вихованці дитячих будинків.

З представників другої категорії населення, до складу якої входили діти робітників і службовців, стягували за навчання дітей 2 % від зарплатні.

Власники й орендарі торговельних і промислових підприємств I та II розряду, кустарі, ремісники, які не залучали найману працю, належали до третьої категорії населення і сплачували 2 крб. 50 коп. на місяць.

Зараховані до складу четвертої категорії населення власники й орендарі торговельних і промислових підприємств III розряду, кустарі та ремісники, які користувалися найманою працею, особи вільних професій (до цієї групи було зараховано і духовенство) і без певних занять щомісячно сплачували 3 крб. [16, арк.14].

За умови нарахування досить високої плати за навчання здобуття освіти дітьми священнослужителів стало проблемою для їхніх родин. З цього приводу священник Олександр Когодовський, який мешкав у с. Пенязевка Волинської губернії, у 1925 р. в листі Харківському виконавчому комітету (ймовірно, розраховуючи на справедливість керівництва у столиці) писав: “Плата за нравовчення наших дітей у сільській школі й утримання їх поза домом сьогодні такі, що про шкільну освіту можна тільки мріяти” [17, арк.135].

З листа Священного Синоду до ВУЦВК від 11 лютого 1924 р. дізнаємося, що дітей духовенства в окремих округах взагалі не брали до школи [18, арк.95].

На шпальтах газет з метою формування негативної оцінки громадськості подавалися статті, у яких засуджувалися спроби священників віддати своїх дітей у школу. В упередженому дусі прокоментувала газета “Красное Запорожье”, друкований орган Запорізького окрвиконкому, прагнення священника із с. Балабіно влаштувати трьох дітей до десятої трудової школи. Редакція газети це природне бажання священника надати освіту дітям розцінила як “мирний наступ попа на школу” [19, с.4].

Протоієрей Микола Лятицький з Вінниччини змушений був вивести на базар свого єдиного коня, щоб уплатити податки та за навчання двох дітей у семирічці. Старший його син, хоч і закінчив школу, але не міг ніде працевлаштуватися [20, с.43].

Траплялися випадки, коли священники, перебуваючи в розпачі та скрутному матеріальному становищі, віддавали своїх дітей на усиновлення парафіянам, для того, щоб діти могли отримати освіту й влаштуватися на роботу [20, с.14].

Навіть якщо дітям священників пощастило вчитися, то у школі, особливо там, де працювали “войовничі безвірники”, вони відчували упереджене ставлення до себе, зазнавали моральних образ. Священники скаржилися Священному Синоду, що їхніх дітей у школі “ставлять на останнє місце” [18, арк.95].

Таким чином, діти священнослужителів, які невідомо чи продовжуватимуть батьківську справу, відчували вже на собі безправне становище. Подібні дії влади завдавали моральних принижень, вносили неспокій у сім'ю священника.

У 1920-х рр. належність до священницької родини ставало перешкодою для просування по службі. Зокрема, саме через духовне походження сину священника Володимиру Мацевичу не давали більш високої посади з відповідно кращою оплатою. У 1928 р. В. Мацевич працював у Крижопільському виконавчому комітеті, отримуючи 45 крб. у місяць, у той час, як наприклад, тільки плата за навчання двох дітей духовенства у школі становила 60 крб. у місяць [20, с.59].

Реалії соціально-політичного життя змушували членів сімей духовенства пристосовуватися до нової політичної системи. Діти духовенства вимушені були подавати заяви про входження до комсомолу. Сім'я священника розуміла, що без членства у комсомольському осередку подальше працевлаштування їх дітей значно ускладниться.

Наприкінці 1920-х рр. влада розпочала курс на максимальне обмеження соціальних прав духовенства, що було пов'язано із зміною загальної політичної ситуації. У країні розгорнулася масштабна кампанія витіснення так званих ворожих елементів із державних і громадських організацій. До цієї категорії влада зарахувала і членів сімей священнослужителів. Необхідно зауважити, що ця кампанія хвилеподібно тривала протягом 1920-х рр. Наприклад ще в 1923 р. усунули від роботи 50% учителів міста Сміле в Черкаській окрузі. Підставою для звільнення послуговувало походження вчителів

із священницьких родин [21, арк.14]. У другій половині 1920-х рр. процес вигнання священнослужителів і членів їхніх родин із громадських організацій і державних установ посилювався.

У кінці 1920-х рр. прагнення дітей священника увійти до складу комсомольських осередків викликало значний негативний резонанс. Зокрема, у статті газети “Красное Запорожье” від 4 квітня 1929 р. обурено засуджувалося прагнення сина священника Чижова стати членом комсомолу. Комсомольський осередок перевірів особову справу Чижова і встановив, що він – син священника, його старший брат – священник, два інших брати – колишні диякони. “З такою характеристикою, – як зазначив автор статті Колоднєв, – Чижову не тільки в комсомол двері зачинені, але й не завадило б його з торговельно-промислової школи витряхнути” [22, с. 7].

Як центральна, так і місцева преса кінця 1920-х рр. насичені статтями про звільнення з посад членів родини священників нібито за зловживання та інші порушення. Однак архівні документи дозволяють стверджувати, що підставою для звільнення слугував їхній соціальний стан. У 1929 р. в листі під грифом “цілком таємно” Херсонський окрвиконком повідомляв окружному комітету КП(б)У про роботу у складі сільської ревізійної комісії Скадовського району дружини сина священника Орловського – Марії Захарівни. Окрвиконком прохав з’ясувати питання щодо перебування рідні священника в комісії у майбутньому. Ніякої інформації про будь-які порушення, зловживання тощо не фіксувалося. Саме зауваження про родинний стан М.З. Орловської окружкомом вважалося достатньою підставою для прийняття такого рішення: “Окрвиконкому – вжити заходів для виключення її зі складу” [23, арк.95, 98].

Навіть ті члени родини священника, які ще користувалися виборчим правом протягом десятиріччя, на зламі 1920–30-х рр. його вже не мали. У с. Ново-Олександрівка Чаплинського району Херсонської округи диякон Михайло Юдін і його дружина були позбавлені виборчого права. Їхній син – Яків Юдін користувався ним. Проте вже в 1929 р. після таємного листа Херсонського окрвиконкому до Чаплинського райвиконкому Якова позбавили цього права [23, арк.72].

З 1930 р. дітей священників починають цілеспрямовано витіснити зі школи. Дослідниця української культури епохи сталінізму Я. Мандрик з’ясувала, що на початку 1930 р. відділи народної освіти дістали вказівки перевірити весь склад учнів і виключити із семирічок і профшкіл дітей та родичів “куркулів і контрреволюціонерів” [24, с.53].

У 1930-х рр. приналежність до сім’ї священника все частіше ставала головною причиною усунення з роботи. Такий висновок можна зробити, вивчаючи протокол засідання комісії від 13 лютого 1934 р. з перевірки вчительського складу Новгород-Сіверського району. Комісія постановила клопотати перед Чернігівським обласним комітетом КП(б)У про звільнення 29 вчителів. З них 12 за те, що були синами та дочками священників і дяків [25, арк.14].

Після подібної перевірки у Слобідчанському районі на Житомирщині в 1935 р. 18 директорів, завідувачів шкіл, педагогів вирішили замінити до нового навчального року. Усі вони мали духовне походження [26, с.69].

Щоб врятуватися від переслідування влади, діти зрікалися батьків-священників. Можемо тільки здогадуватися, яких моральних страждань завдала родині опублікована заява дочки священника в газеті “Нове село”: “З метою припинення нарікань на моє походження заявляю, що вже більше шести років тому я зреклася свого батька, служителя релігійного культу, і краще зложу голову під потяг, ніж звернуся до нього за будь-якою допомогою чи порадою” [27, с. 7].

Дітей священнослужителів, які не зреклися батьків, не приймали на навчання у вузи, технікуми [24, с. 53]. Обмежений вступ дітей духовенства до вищих учбових закладів став можливим лише після прийняття Конституції 1937 р., яка вперше надала виборче право духовенству [28, с. 229; 29, с. 18]. Отже, члени сімей священнослужителів практично не могли реалізувати себе.

Таким чином, соціально-правове становище членів сімей духовних осіб залежало від загальної політичної ситуації в країні та змінювалося протягом 1920–30-х рр. Сім’я духовенства реагувала на нові умови політичного та суспільного життя. Духовенство віддавало своїх дітей до комсомольських осередків, у школи, де пропагувалися протилежні духовні цінності. Члени сімей священників знаходилися під подвійним ідеологічним тиском та були поставлені перед вибором – чи залишитися вірними родинним ідеалам чи прийняти нову світоглядну систему.

Ряд важливих аспектів становища сімей священнослужителів, як своєрідного мікрокосму, заслуговують на перспективне спеціальне вивчення. Розгляд у майбутньому таких питань, як демографічний склад родини, побутові відносини у середині сім’ї, сприятиме відтворенню історії повсякдення суспільства 1920–30-х рр.

Джерела та література

1. Іваненко В.В., Іщенко І.В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону. – Дніпропетровськ, 2006.
2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.

3. Кравченко П.М. Житлово-побутові умови на індустріальних будовах України (30-ті рр. XX ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 2001. – Вип. 16.
4. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури. – Дніпропетровськ, 2001.
5. Ткаченко В.Г. Повсякденне життя та побут стахановців у другій половині 1930-х рр. // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2005. – № 8.
6. Удод О. Житло і побут в структурі повсякденного життя українців (30-ті роки XX ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 8.
7. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К., 1997.
8. Зінченко А. Ієрархи Української церкви: митрополит Миколай Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. – К., 2003.
9. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004.
10. Преловська І. Голгофа митрополита Василя Липківського // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Львів, 2004. – Кн. 1.
11. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – Ст. 21.
12. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1924. – № 34. – Ст. 235.
13. Там само. – 1925. – № 3. – Ст. 19.
14. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1929. – № 14. – Ст. 100.
15. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1934. – № 30. – Ст. 255.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 3942.
17. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 1100.
18. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 227.
19. Красное Запорожье. – 1929. – 5 февраля.
20. Галевич Дмитро. Незаарештовані листи: Листи священика з України до Німеччини. 1922–1938 / П. Яницький (упоряд.), І. Доманський (упоряд.). – К., 2001.
21. Державний архів Черкаської області. – Ф.Р. 184. – Оп. 1. – Спр. 3.
22. Красное Запорожье. – 1929. – 4 апреля.
23. Державний архів Херсонської області – Ф.Р. 2. – Оп. 4. – Спр. 117.
24. Мандрик Я. Культура українського села в період сталінізму 1929–1938 рр. – Івано-Франківськ, 1998.
25. Державний архів Чернігівської області. – Ф.П. 140. – Оп. 1. – Спр. 628.
26. Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщина) у 20–30-х роках XX ст. Архівні документи та матеріали / Упоряд. С.І. Жилук. – Рівне, 2003.
27. Астаф'єва М., Астаф'єв О. Юродивий з партквитком у кишені, або їзда на коні обличчям до хвоста // Літературна Україна. – 1992. – 16 липня.
28. Священник Александр Глаголев. Купина неопалимая. – К., 2002.
29. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1937. – № 30. – Ст. 121, 122.

Summary

In the article the position of members of family of orthodox priest in a period of changes of the socio-political system and destruction of traditional spiritual values is analyzed. The terms of labour activity of members of family of clergy and education of the children of clergy are characterized. Factors which influenced on using civil laws of the members of family of clergy during 1920–30-s defined. The dynamics of ousting of members of family from educational establishments, from public institutions during 1920–30-s.

В. В. Задунайський

БОЙОВА ПІДГОТОВКА УКРАЇНСЬКОЇ КІННОТИ В 1922 р. У ВІЙСЬКОВИХ ТАБОРАХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ: ВИШКІЛ У ВОЛОДІННІ ПІКОЮ

На початку 20-х рр. XX ст. кіннота все ще залишалась повноцінним родом військ, і бойовий вишкіл кавалеристів певною мірою підсумовував багатовіковий досвід використання цього роду військ. Після поразки Збройних Сил УНР у листопаді 1920 р. та їх невдалого Другого “Зимового походу” (кінець 1921 р.) українські кінні формування, перебуваючи у військових таборах на теренах польської держави, продовжували розвиток власної системи бойового вишколу. Цікавим видається порівняння змісту бойового вишколу українських козаків та українських кавалеристів, враховуючи труднощі з наслідуванням військово-козацьких традицій в роки революційних зрушень 1917–1920 рр.

Слід наголосити, що в цей час бойові дії кіннотники здійснювали переважно за допомогою холодної зброї, серед якої вагоме місце посідала піка (різновид списа). Вияв основного змісту бойового вишколу з володіння пікою, який проходили кіннотники під час фахової військової підготовки,